

Жулиета ГЮЛЕВА

Регионален исторически музей – Велико Търново, България

ОСОБЕНОСТИ НА РАННООСМАНСКИТЕ ЕДНОКУПОЛНИ ДЖАМИИ В БЪЛГАРИЯ

Zhulieta GYULEVA

Regional Museum of History – Veliko Tarnovo, Bulgaria

CHARACTERISTIC FEATURES OF THE EARLY OTTOMAN SINGLE-DOMED MOSQUES IN BULGARIA

The main characteristic features of the Early Ottoman single-domed mosques are well known. This type of mosque was particularly widespread in the whole of the Anatolian region and the Balkans. A few Early Ottoman single-domed mosques are known from Bulgaria – the mosques in Yambol, Stara Zagora, Veliko Tarnovo, Kyustendil, Karlovo, etc. Among them, Eski Mosque in Yambol and Ahmet Bey Mosque in Kyustendil deserve special attention for their rare layouts. Despite that, the characteristic features that put them in the frame of the Early Ottoman period are not well illustrated.

The analysis of their layouts, porticoes, positions of the minaret, building materials, etc. shows that the single-domed mosques from the Early Ottoman era in the Bulgarian lands followed the development of the general planning characteristics and constructional techniques of the period. The creation of rare types like Eski Mosque in Yambol and Ahmet Bey Mosque in Kyustendil, realized only a few decades earlier in North-West Anatolia, shows the connection between Anatolia and the Balkans.

Keywords: Early Ottoman period, single-domed mosques, Bulgaria.

Периодът на ранноосманската култова архитектура (XIV – края на XV в.) отдавна е обект на изследване в световен мащаб, а нейните основни характеристики са добре известни (Ousterhout 1995: 53–54; Kuran 1968: 30–31; Kuran 1986: 40–44; Crane 2009: 278–279). Квадратната в план, покрита с един централен купол джамия, с портик и минаре, е най-разпространеният тип мюсюлманска култова сграда, който е особено предпочитан през XIV–XV в. Широко приложение този тип получава и на Балканите. От българските земи са известни няколко еднокуполни джамии, издигнати през този период. Наличието на строителни надписи и други писмени източници при една част от тях значително улесняват установяването на принадлежността им към него. Липсата на подобни сведения при останалите е предпоставка за наличието на различни мнения относно тяхната датировка, които често ги поставят извън неговите рамки. И в двата случая обаче, характеристиките, които недвусмислено ги поставят

сред примерите на ранноосманската култова архитектура, досега не са били достатъчно добре изследвани и изрично посочени. Всичко това не позволява на еднокуполните джамии от нашите земи, строени през XIV–XV в., да заемат подобаващото им се място в редиците на ранноосманското култово строителство.

Сред най-характерните елементи на еднокуполната джамия от XIV–XV в. изследователите посочват трикуполния портик, решен в много от случаите със затворени страници и по-тясна централна арка. През XV в. мястото на минарето на един от предните ъгли на молитвения салон става фиксирано. Два реда прозорци по фасадата стават общоприета норма. Характерен за Североизточна Анатолия и Балканите става клетъчният градеж, за разлика от Източноанатолийския регион, където преобладава каменният. Сполиците, кръглите прозорци „бичи очи“ и тухленият корниз тип „вълчи зъби“ получават широка употреба. Основна част от тези елементи са в резултат от досега на Западноанатолийските бейлици и по-късно – на Османската държава, с античните и византийски строителни традиции в този регион (Kuran 1968: 30; Crane 2009: 317). В ранните джамии от типа преминаването на квадратното тяло на молитвения салон към полукръглия купол става предимно чрез тромпи или начупени турски триъгълници, а употребата на пандантиви навлиза системно след втората четвърт на XV в. (Kuran 1968: 31; Kuran 1986: 44; Crane 2009: 279). Тези и други елементи достигат ниво на финес през втората половина на XV в. и кулминират към неговия край, подготвяйки основата за развитие на класическата еднокуполна джамия.

Сред ранноосманските еднокуполни джамии в нашите земи две привличат внимание с редките си по изпълнение планови решения. Това са Ески джамия в Ямбол през първия строителен период и Ахмед бей джамия в Кюстендил.

Ески джамия няма запазен строителен надпис, но изследователите поставят нейния строеж в периода 1375–1385 г. (Харбова 1999: 73; Kiel 1990: 135). Без съмнение, джамията съдържа редица белези, които позволяват той да се отнесе към ранноосманския период, най-общо към края на XIV – началото на XV в. Характерно за нея е, че преходът между квадратното тяло на молитвената зала и полукръглия купол се осъществява от четири огромни арки, стъпили върху масивни стълбове в ъглите на молитвената зала. Това архитектурно решение не следва прототипа и придава на интериора леко кръстовиден план (обр. 1а). На този факт досега не е обръщано достатъчно внимание, а липсата на приведени паралели поставя джамията извън световния научен интерес, както личи от изследванията върху ранноосманското култово строителство. Най-ранното известно подобно решение е засвидетелствано още през първата половина на XIV в. в Орхан Гази джамия в Биледжик и по-късно – през 1374 г. – в Ходжа Ядигяр джамия в Иньоню (Kuran 1968: 68–70), (обр. 1б, в). Джамията в Биледжик, като най-ранен пример за такъв план, е определена като уникална и експериментална (Ousterhout 1995: 57–58). Същото оформление на вътрешното пространство имат още Ялънаяк джамия в Тире, Соколлу Мехмед паша джамия

в Люлебургаз и Хаджъ бей джамия в Битоля (Iskender Tuluk 1999: 286; Mihajlovski 2010: 357). Техният строеж през XVI в. показва, че това решение при еднокуполните джамии, макар и рядко, продължава да се прилага и през класическия период. Най-тясна прилика Ески джамия намира с Ходжа Ядигяр джамия, а изграждането и съвсем скоро след нея свидетелства, че в българските земи са били прилагани архитектурни решения, разпространени малко преди това в Северозападна Анатолия.

Ахмед бей джамия в Кюстендил притежава още по-рядко планово решение, засвидетелствано досега в едва две джамии – Йешил джамия в Изник (1378–1392) и Дар-юл Хадис в Одрин (1434), (Kuran 1968: 62–65; Crane 2009: 281), (обр. 2) И при трите, между молитвената зала и портика има преддверие, което също е покрито с куполи. То е част от молитвената зала и е разделено от нея посредством колони. Ахмед бей джамия има доста тясна прилика с Йешил джамия. Запазеният строителен надпис, разположен над входа на молитвената зала на Ахмед бей джамия, оповестява доста късна реконструкция (от 1734/35 г.), (Kiel 2005: 23). Без да прави архитектурен анализ, М. Кийл констатира, че тя е пример на класическата османска архитектура от втората половина на XVI в. В основата на неговото предположение стои опитът да обвърже патрона на Ахмед бей джамия с Феридун Ахмед бей, политик и близък на великия везир Мехмед паша Соколлу, живял през втората половина на XVI в. Той подкрепя тезата си с два надписа върху тухли, поставени високо в стените на джамията с отбелязани на тях 1575 и 1577 г., както и с факта, че Феридун Ахмед бей е пребивавал в Кюстендил по това време (Kiel 2005: 23; Kiel 1993: 158). Въпросните години очевидно свидетелстват за извършването на известни поправки или друго събитие, но в никакъв случай годината на строеж няма да е изписана на стените вместо в официален надпис¹. Рядкото архитектурно решение, засвидетелствано единствено в джамии от ранноосманския период, позволява да се допусне, че нейният строеж е извършен именно тогава. Клетъчният градеж, употребата на сполии, кръглите прозорци и корнизът тип „вълчи зъби“, приложени в нея, са все от репертоара на ранноосманското култово строителство и също са в подкрепа на подобна датировка.

Нужно е да се отбележи още, че в четирите известни данъчни описа за Кюстендил за периода от 1517/18 до 1570 г. на второ място след махала Джамии-и Кебир/Джамии-и Шериф (*Свещената джамия*) е посочена махала Месджид-и Ахмед Факих, като липсва друга махала с името Ахмед. Това предполага, че патрон на джамията по-скоро е Ахмед Факих, отколкото Феридун Ахмед бей. Наред с това, първото споменаване на джамията в описа от 1517/18 г. свидетелства, че тя е издигната много по-рано от предполагаемата от М. Кийл дата.

¹ Същият е случаят с надписа от другата запазена джамия в Кюстендил – Фатих Мехмед джамия. Изписаната дата високо в стените тогава е приета от М. Кийл като показваща „нищо друго освен поправка“. Виж Kiel 1993: 157.

До тогава в Кюстендил вече има пет джамии и 293 мюсюлмански ханета (Kiel 1993: 147–150). Споменаването на махалата на второ място във всички регистри, след главната петъчна джамия в града, свидетелства за нейното значение и подкрепя предположението нейният строеж да е извършен именно през XV в.

Освен на тези редки планови решения, следва да се обърне внимание и на характерните за ранноосманското култово строителство белези, съдържащи се в еднокуполните джамии у нас.

Предпочитаният през периода трикуполен портик със затворени страници е приложен в Ески джамия в Ямбол и Фатих Мехмед джамия в Кюстендил (обр. 3а, б). Той е засвидетелстван още през първата половина на XIV и XV в. – в Хаджъ Йозбек джамия в Изник (1333), Алаеддин бей джамия в Бурса (1335), Хюдавендигяр джамия в Бехрамкале (средата на XIV в.), Йълдъръм Баязид джамия в Мудурну (1382), Хаджи Шахабедин паша джамия в Одрин (1436), Явуз Ерсинан джамия в Истанбул (1455), Зейнилер джамия (средата на XV в.), Тузпазаръ джамия (втората половина на XV в.), Умур бей джамия (1454), Алтъпармак джамия (1471) и Ийигит Кьохне джамия (края на XV в.) в Бурса и др. (Kuran 1968: 32–34, 38–43, 48; Gabriel 1958: 150–152). От българските земи такъв портик има още Ески джамия в Хасково (1395), която по план спада към джамиите със скатен покрив. Като правило затворените страници на портика излизат от употреба към края на XV в., но продължават да се прилагат, макар и рядко, през първата половина на следващото столетие – в Лала Синан паша джамия в Синджанлъ (1524), Неби джамия в Диарбекир (1530) и др. (Тор, Коз 2011: 236).

Що се отнася до по-тясната централна арка, такава притежават портиците на Фатих Мехмед джамия в Кюстендил и на Фируз бей джамия на хълма Царевец във Велико Търново (обр. 3б, в). По-тясна централна арка на портика имат редица джамии от този период – Хюдавендигяр джамия в Бехрамкале (средата на XIV в.), Баязид джамия в Мудурну (1382), Зейнилер джамия (средата на XV в.) и Ийигит Кьохне джамия (края на XV в.) в Бурса и др. Несъмнено късен отглас на тази традиция се явява портиктът на Яковали Хасан паша джамия в Печ, Унгария, издигната в края на XVI в. (Ayverdi 1980: 212). Тази характерна за Фируз бей джамия черта съвсем доскоро беше напълно неизвестна (Гюлева 2014 а: 34–42; Гюлева 2016: 791–793). Що се отнася до Фатих Мехмед джамия, подобно на търновската, на този факт до сега не е обърнато внимание. При Фируз бей джамия годината на изграждането и е добре известна благодарение най-вече на запазения строителен надпис – 1435 г. Освен че той я поставя сред ранните образци на еднокуполната джамия както в Анатолия, така и на Балканите, свидетелства и за следването на установените строителни традиции по това време.

Липсата на строителен надпис при Фатих Мехмед джамия обаче води до различни предположения относно времето на нейния строеж. Някои автори приемат 1531 г. – изписана върху тухла и поставена високо в стените на джа-

мията, а други, повлияни от името, считат, че е издигната по време на управлението на султан Мехмед II Фатих (1444/46; 1451/81), (Kiel 1993: 141). Съществена индикация за принадлежността ѝ към ранноосманския период дава най-вече портикът – трикуполен, със затворени страници и по-тясна централна арка (обр. 36). Преупотребените антични колони в портика, клетъчният градеж и употребата на пандантиви също са в подкрепа на това предположение. Според М. Кийл портикът на джамията бил малко старомоден (Kiel 1993: 157). Строежът на джамии с такъв портик до края на XV в., включително в Истанбул и Бурса, не позволява да се съгласим с това становище, дори да поставим строежа на Фатих Мехмед джамия към втората половина или края на XV в. Следователно нейният портик напълно попада във времените рамки на тази „мода“. Следва да се отбележи, че това е главната петъчна джамия на Кюстендил. Без съмнение тя е отбелязаната във всички известни през XVI в. регистри като Джамии-и Кебир/Джамии-и Шериф, а нейният план и начин на градеж ясно показват, че е издигната през XV в.

Във връзка с позициите на минарето при ранноосманските еднокуполни джамии у нас също могат да се направят някои наблюдения. Минаретата на Ески джамия в Ямбол, на Фатих Мехмед и Ахмед бей джамия в Кюстендил са разположени в предния ъгъл на молитвения салон, вдясно от входа, като стъпват отчасти на него, а малка част остава изразена извън тялото. Спадат към тип 5 на Й. Искендер Тулук, който се нарежда сред най-често срещаните позиции при минаретата (Iskender Tuluk 1999: 369). По този показател намират паралел с редица джамии от Гебзе, Истанбул, Коня, Маниса, Одрин, Битоля и много други от началото на XIV в. насетне (Kuran 1968: 37; Bayraktar 1998: 48; Mihajlovski 2010: 357).

Наред с тип 5, особено разпространение има и тип 1 по същия автор. Той има най-широко приложение сред еднокуполните джамии още от XIV в. насетне, но се среща и при останалите типове (Iskender Tuluk 1999: 369; Kuran 1968: 32–47). При него минарето е долепено до предния ъгъл на молитвения салон като остава напълно изразено извън обема на джамията. От нашите земи към него спадат минарето на джамията в Гоце Делчев (втората половина на XV в.), на Ахмед бей (1557/58)² и Ибрахим паша джамия (30-те години на XVI в.)³ в

² Датата на изграждане на Ахмед бей джамия е известна благодарение на запазения строителен надпис. Повечето автори цитират дадената в превода на М. Кийл 1542/43 г. През 2007 г. К. Венедикова внася някои корекции в превода на надписа, въз основа на което определя и точната година на изграждане на джамията, отговаряща на времето от 24. 10. 1557 до 14. 10. 1558 г. Виж Венедикова 2007, 138–143.

³ Повечето автори отнасят строежа на днес съществуващата джамия през 1616/17 г. въз основа на анализ на строителния и надпис. Виж Петрунова 2005: 63–65. Останалите приемат друга датировка. Виж Венедикова 2007: 143–147; Гюлева 2014 б: 224–230. Без съмнение, това е спор, който още дълго няма да бъде решен.

Разград, на Синан паша джамия в Узунджово (1593/95), джамията в Суворово (XVII в.) и др.

Към тип 2 по Й. Искендер Тулук спадат минаретата на Хамза бей джамия в Стара Загора и на Фируз бей джамия във В. Търново. Разположени са в северозападния ъгъл между централната зала и портика. Типът е широко прилаган в многокуполните джамии, както и при т. нар. брусенски тип, но изключително рядко при еднокуполните. Показателен за това е монографичният труд на А. Куран, където, с изключение на Йешил джамия в Изник (1378/92), няма друг пример за така разположено минаре при тях (Куран 1968: 62). В изследването на Й. Искендер Тулук има само един пример – от Люлебургаз (Iskender Tuluk 1999: 369). От българските земи такова разположение имат минарето на Имарет джамия (средата на XV в.) и на Джумая джамия (Шихабеддин паша джамия), (30-те години на XV в.) в Пловдив⁴.

Сред рядко прилаганите позиции на минаретата, установени в нашите земи, наред с Хамза бей и Фируз бей джамия, следва да се спомене и минарето на джамията в Дупница (XV–XVI в). То стъпва върху стените на молитвения салон и портика, но без да се изразява извън общия обем на сградата (Миков 2001: 355). Спада към тип 4 по Й. Искендер Тулук, като в Анатолия също е прилагано изключително рядко (Iskender Tuluk 1999: 369). Въпреки че типовите особености на минаретата не са определящи за датировката на джамиите, все пак може да се заключи, че у нас, подобно на Анатолия и останалите Балкани, със същата интензивност са били прилагани както най-честите, така и доста по-слабо разпространените позиции.

Сред някои отличителни черти на минаретата в нашите земи следва да се спомене квадратното минаре на Ески джамия в Ямбол, отбелязано още от Евлия Челеби, което е необичайно за османската култова архитектура. Не са известни други такива от Балканите, а в Мала Азия присъстват единствено в региона около Диарбекир. Голяма част от джамиите в Диарбекир, още преди завладяването му от османците през 1515 г., са с квадратни минарета, а след него е построено квадратно минаре при Неби джамия (1530), (Тор, Коз 2011: 232–247). Характерно е за Сирия, като се предполага, че произлиза от църковната архитектура в този регион през византийския период. Повлиява квадратната форма на минаретата в Северна Африка и Испания. Среща се от VIII в. насетне (Petersen 1996: 188). Безспорно прилагането на квадратно минаре в Ямбол може да се разглежда като уникален пример за османската култова архитектура на Балканите, както и за нашите земи в частност.

По качество на изпълнение минарето на Фатих Мехмед джамия в Кюстендил се нарежда сред най-великолепните примери на османската култова архитектура у нас. Сред тях попадат и минаретата на Имарет джамия (средата

⁴ Според някои автори това е пример за селджушко влияние върху ранно-османската култова архитектура. Виж Петрунова 2005: 40.

на XV в.) и Джумая джамия (30-те години на XV в.) в Пловдив, като могат да бъдат сравнени с минаретата на Йешил джамия в Изник (1378/92), Гедик Ахмед паша джамия в Афион (1472) и др. (Kuran 1968: 63, 147).

Куполът, доминиращ интериора при еднокуполните джамии, е основна част от техния силует. Опитите на османските архитекти за прехвърляне на купол с голям диаметър над единното подкуполно пространство датират още от втората половина на XIV в., заради което Йълдъръм Баязид джамия в Мудурну (1382), с диаметър на купола 19,65 м, е определяна като най-важната еднокуполна джамия, строена през XIV в. (Kuran 1968: 40). В епоха, когато куполите в Анатолия рядко надхвърлят 10 м в диаметър (Kuran 1986: 42), куполът на Хамза бей джамия в Стара Загора е с диаметър 14,80 м⁵, а на Фируз бей джамия във В. Търново – над 13 м, което свидетелства за усъвършенстването на строителните умения през този ранен период (Гюлева 2014 а: 38). Куполът на Хамза бей джамия се явява най-ранният пример за купол с такива размери при еднокуполните джамии на Балканите.

Сред най-отличителните черти на ранноосманското култово строителство е клетъчният градеж от различни по големина обработени камъни, тухлени редове и вертикално изправени тухли. Неговото приложение е значително до първата половина на XV в. като постепенно намалява към края на века. За разлика от днешна Македония, определена като консервативен регион поради значителната употреба на клетъчния градеж в джамиите през XVI и дори през XVII в. (Kiel 1979: 22; Mihajlovski 2012: 295), анализът на наличните сведения показва, че у нас засега няма подобни случаи. С по-голяма или по-малка прецизност той е приложен както в еднокуполните, така и в останалите типове джамии от XIV до края на XV в., но не и след него – в Ески джамия в Ямбол, Хамза бей джамия в Стара Загора, Фируз бей джамия във В. Търново, Фатих Мехмед и Ахмед бей джамия в Кюстендил, Караджа паша джамия в Гоце Делчев, Ески джамия във Враца, Хюнкяр джамия в Ловеч, джамиите в Казанлък и Карлово, Имарет джамия и Джумая джамия в Пловдив и др. Това напълно съвпада с периода на разцвет на този вид градеж, като същевременно свидетелства, че нашите земи не са изостанал в архитектурно-строително отношение регион, напротив – в него са следвани тенденциите, характерни за периода.

По отношение широката употреба на сполии в градежа на ранноосманските еднокуполни джамии, тези у нас също не правят изключение. Капители, прагове и много други архитектурни детайли са вложени в Хамза бей джамия в Стара Загора, Фируз бей джамия във В. Търново, Ески джамия в Ямбол и др. В портика на Фатих Мехмед джамия в Кюстендил са преупотребени две

⁵ М. Кийл и Е. Х. Айверди дават размери на сградата, които се различават едни от други. Особено драстични са те по отношение размерите на михрабната ниша и диаметъра на купола, като според Кийл той е над 17 м. Актуалните размери са предоставени с любезното съдействие на проучвателя на джамията Димитър Янков, тогава уредник в РИМ – Стара Загора. Виж Kiel 1974: 640 и Ayverdi 1982: 187.

антични колони, взети от Pautalia, а в този на Ахмед бей джамия в Кюстендил и в Али бей джамия в Карлово (1485/86) – по четири⁶. Преупотребени в портиците колони са използвани в Хаджи Йозбек джамия в Изник (1333), в Алаеддин бей джамия в Бурса (1335), Худавендигяр джамия в Бехрамкале (средата на XIV в.) и т. н. (Kuran 1968: 32–39).

Широко застъпен както в Анатолия, така и на Балканите е и корнизът тип „вълчи зъби“ от един, два или три тухлени реда, заимстван, подобно на клетъчния градеж, от византийската църковна архитектура в Анатолия. С този похват са украсявани някои от най-ранните джамии, издигнати там, сред които Орхан джамия (1334) и Аляеддин бей джамия (1335) в Бурса, Йълдъръм Баязид джамия в Мудурну (1382), Сарачхане джамия в Амасия (1399) и т. н. (Osterhout 1991: 51; Kuran 1968: 33, 41, 141). Той се прилага и през целия XV в. в Анатолия, както може да се проследи при редица джамии от Амасия, Бурса, Инегьол и др. (Kuran 1968: 84, 129–131, 171). В османската култова архитектура на Балканите неговата употреба е особено разпространена, като продължава не само през XV, но и през XVI в. – във Фетхийе джамия в Атина (1458), Хаджъ бей джамия в Битола (1521/22), Орта джамия в Струмица (втората половина на XVI в.) и др. (Saraga 2009: 13–14; Mihajlovski 2010: 357; Pavlov et al 2008: 104). В българските земи тухленият корниз също е широко застъпен, като подобно на останалите региони се среща при всички типове джамии. С един ред тухлен корниз завършват стените на портика и барабана на Ахмед бей джамия в Кюстендил. С двуредов тухлен корниз завършват във височина стените и барабанът на Ески джамия в Ямбол, стените на Ахмед бей джамия в Кюстендил и на Али бей джамия в Карлово. С два пояса от двуредов тухлен корниз завършва барабанът на Караджа паша джамия в Гоце Делчев (втората половина на XV в.). Барабанът на Фируз бей джамия във В. Търново завършва с триредов тухлен корниз.

По отношение на пестеливата украса на екстериора и разположението на прозорците по фасадата, еднокуполните джамии от ранноосманския период у нас следват заложените тенденции. Това се отнася и до особено разпространените по това време кръгли прозорци „бичи очи“.

Направеният преглед позволява да се изкаже наблюдението, че еднокуполните джамии от ранноосманския период у нас следват развитието на общите тенденции, включително по отношение на редките планови решения, особеностите на портика и минарето, строителните техники и похвати. Подобно на джамиите в Северозападна Анатолия, към края на XV в. те започват да отстъпват място на каменния градеж и изчистения силует на джамиите от класическата епоха. Всичко това показва връзката между Западноанатолийския и Балканския регион, съществена част от който са българските земи. Това, без съмнение, се дължи на тяхното близко географско разположение, климатични

⁶ Огледът на Хамза бей джамия, Ески джамия и джамиите в Кюстендил е направен от автора на настоящата статия. За Фируз бей джамия виж Георгиева 1967: 28, а за карловската – Boykov 2013: 265.

условия и строителни ресурси. Заедно с квадратното минаре в ямболската джамия, характерно за района на Диарбекир, Сирия и Северна Африка, богато декорираните по селджушки маниер минарета на пловдивските джамии и на Фатих Мехмед джамия в Кюстендил, позволяват да се присъединим към мнението на един от познавачите на османската архитектура и изкуство (Crane 2009: 279), че отделните географски региони не съществуват изолирано един от друг. Между тях има преливане, обмен на строителни решения.

ЛИТЕРАТУРА/BIBLIOGRAPHY

Венедикова 2007: Венедикова, К. Епиграфски паметници от Разград и Разградско. // *Изследвания в памет на акад. Аниане Явашов*. Съст. И. Иванов, М. Босева, Н. Николова. София: Плоф. Марин Дринов, 136–155. [**Venedikova 2007:** Venedikova, K. Epigrafski pametnitsi ot Razgrad i Razgradsko. // *Izsledvaniya v pamet na akad. Ananie Yavashov*. Sast. I. Ivanov, M. Boseva, N. Nikolova. Sofia: Prof. Marin Drinov, 136–155].

Георгиева 1967: Георгиева, С. Нови данни за църквата „Св. Петка“ и за джамията на Царевец във Велико Търново. // *Археология*, № 2, 27–31. [**Georgieva 1967:** Georgieva, S. Novi dannii za tsarkvata „Sv. Petka“ i za dzhamiyata na Tsarevets vav Veliko Tarnovo. // *Arheologia*, № 2, 27–31].

Гюлева 2014 а: Гюлева, Ж. Фируз бей джамия на хълма Царевец във Велико Търново. // *България, българите и Европа – мит, история, съвремие*, № 7. В. Търново: Св. св. Кирил и Методий, 34–42. [**Gyuleva 2014 a:** Zh. Gyuleva. Firuz bey dzhamiya na halma Tsarevets vav Veliko Tarnovo. // *Balgaria, balgarite i Evropa – mit, istoriya, savremie*, № 7. V. Tarnovo: Sv. Sv. Kiril i Metodiy, 34–42].

Гюлева 2014 б: Гюлева, Ж. Градът в българските земи от края на XIV до края на XVII в. по археологически данни (Силистренски, Никополски и Видински санджак). Непубликувана дисертация за присъждане на образователната и научна степен „Доктор“. В. Търново. [**Gyuleva 2014 b:** Gyuleva, Zh. *Gradat v balgarskite zemi ot kraya na XIV do kraya na XVII v. po arheologicheski dannii (Silistrenski, Nikopolski i Vidinski sandzhak)*. Nepublikuvana disertatsiya za prisazhdane na obrazovatelната i nauchna stепен „Doktor“. V. Tarnovo].

Гюлева 2016: Гюлева, Ж. Още веднъж по въпроса за архитектурните особености на Фируз бей джамия във Велико Търново. // *Проф. д-р Борис Д. Борисов – ученици и приятели*, № 2. В. Търново: ИВИС, 791–796. [**Gyuleva 2016:** Zh. Gyuleva. Oshte vednazh po vaprosa za arhitekturnite osobenosti na Firuz bey dzhamiya vav Veliko Tarnovo. // *Prof. d-r Boris D. Borisov – uchenitsi i priyateli*, № 2. V. Tarnovo: IVIS, 791–796].

Миков 2001: Миков, Л. Джамията в гр. Дупница – съвременно състояние, история, специфика. // *Studia Balcanica*, № 23, 339–355. [**Mikov 2001:** Mikov, L. Dzhamiyata v Dupnitsa – savremenno sastoyanie, istoriya, spetsifika. // *Studia Balcanica*, № 23, 339–355].

Петрунова 2005: Петрунова, Б. Ранни паметници на османската култова архитектура в българските земи. София: Св. Климент Охридски. [**Petrunova, B 2005:** Petrunova, B. Ranni pametnitsi na osmanskata kultova arhitectura v balgarskite zemi. Sofia: Sv. Kliment Ohridski].

Харбова 1999: Харбова, М. *Три храма, три религии, една земя, наречена българска*. София: Проф. Марин Дринов. [**Harbova 1999:** Harbova, M. *Tri hrata, tri religii, edna zemya, narechena balgarska*. Sofia: Prof. Marin Drinov].

Ayverdi 1980: Ayverdi, E. H. *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri*. Romanya, Macaristan. I cild, № 1–2. Istanbul.

Ayverdi 1982: Ayverdi, E. H. Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri. Bulgaristan, Yunanistan, Arnavudluk. IV cild, № 4–6. İstanbul.

Bayrakal 1998: Bayrakal, S. *Edirne'deki tek kubbeli camiler*. Yüksek lisans tezi. İzmir.

Boykov 2013: Boykov, G. Karlözde 'Ali Bey: An Ottoman Dignitary's Pious Endowment and the Emergence of the Town of Karlova in Central Bulgaria. // *Journal of Turkish Studies*, № 39, 247–267.

Crane 2009: Crane, H. Art and architecture, 1300–1453. – The Cambridge history of Turkey. Byzantium to Turkey, 1071–1453, № 1, 266–352.

Gabriel 1958: Gabriel, A. *Une capitale Turque Brousse Bursa*. Paris: E. de Boccard.

Iskender Tuluk 1999: Iskender Tuluk, Ö. *Mekana bağlı strüktür analizi: Osmanlı dini mimarisinde örnekleme (15.–17. yy.)*. Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsünce „Doktor”. Trabzon.

Kiel 1974: Kiel, M. Some Early Ottoman Monuments in Bulgarian Thrace. // *Belleten*, cilt 38, № 149–152, 635–654.

Kiel 1979: Kiel, M. Some Reflections on the Origins of Provincial Tendencies in the Ottoman Architecture of the Balkans. // *Islam in the Balkans*. Ed. J. M. Scarce. Edinburgh: The Royal Scottish Museum, 19–28.

Kiel 1990: Kiel, M. Urban Development in Bulgaria in the Turkish Period: The Place of Turkish Architecture in the Process. // *The Turks of Bulgaria: the history, culture and political fate of a minority*. İstanbul: The Isis Press, 79–151.

Kiel 1993: Kiel, M. Ottoman Kyustendil in the 15th and 16th centuries: Ottoman administrative documents from the Turkish Archives versus myths and assumption in the work of Jordan Ivanov. // *Известия на Исторически музей Кюстендил [Izvestiya na Istorieski muzej Kyustendil]*, № 5, 141–169.

Kiel 2005: Kiel, M. Un héritage non désiré: le patrimoine architectural islamique ottoman dans l'Europe du Sud-Est, 1370–1912. // *Études balkaniques*, № 12, 15–82.

Kuran 1968: Kuran, A. *The Mosque in Early Ottoman Architecture*. Chicago: The University of Chicago Press.

Kuran 1986: Kuran, A. Sinan. *The Grand Old Master of Ottoman Architecture*. İstanbul: Ada Press Publishers.

Mihajlovski 2010: Mihajlovski, R. The Sixteenth Century Mosques of Bitola/Tolō Manastır. // *Patrimonium. MK. Periodical for Cultural Heritage – Monuments, Restoration, Museums*, № 7–8, 351–366.

Mihajlovski 2012: Mihajlovski, R. The Seventeen-century Ottoman Religious Architecture of Bitola/Manastır. // *Patrimonium. MK. Periodical for Cultural Heritage – Monuments, Restoration, Museums*, № 10, 289–301.

Ousterhout 1995: Ousterhout, R. Ethnic Identity and Cultural Appropriation in Early Ottoman Architecture. // *Muqarnas*, № 12, 48–62.

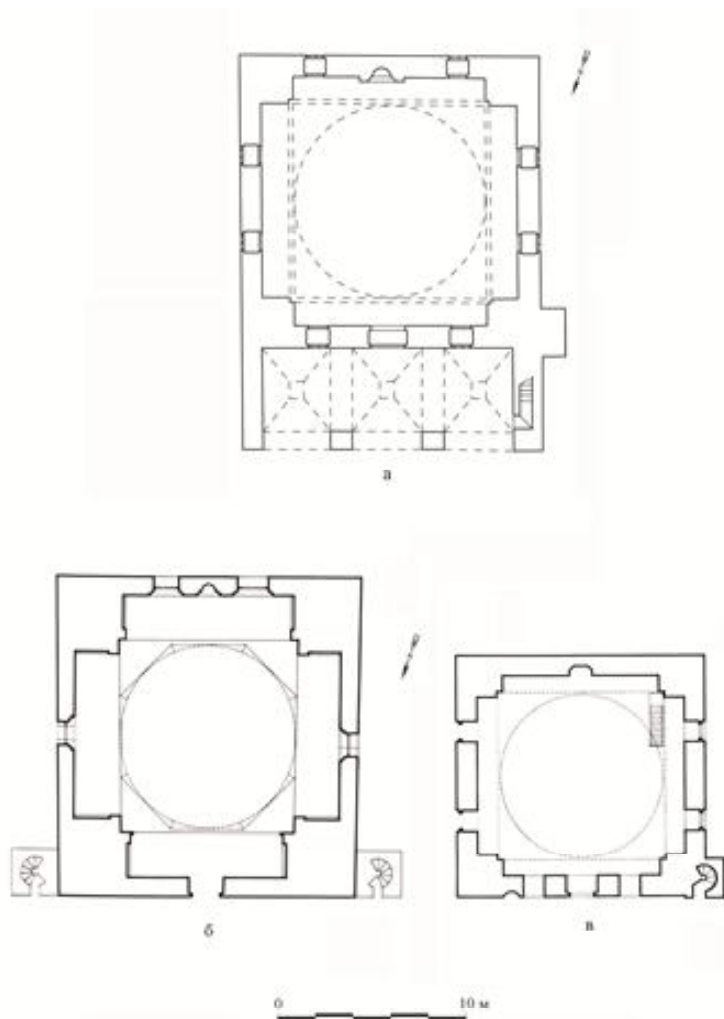
Pavlov et al 2008: Pavlov, Z., R. Petkova. *Macedonian cultural heritage. Ottoman monuments*. Skopje: Pro Point.

Petersen 1996: Petersen, A. *Dictionary of Islamic Architecture*. London: Routledge London and New York.

Saraga 2009: Saraga, N. Les Monuments ottomans d'Athènes au fil du temps. // *Maison de l'Orient et de la Méditerranée*, 1–27.

Top, Koç 2011: Top, M., E. Koç. Diyarbakır'ın Osmanlı Dönemi Öncesi Cami ve Mescitleri. // *Medeniyetler Mirası Diyarbakır Mimarisi*, 227–256.

ПРИЛОЖЕНИЕ

Обр. 1

Обр. 1 Еднокуполни джамии с купол, стъпващ върху разположени в ъглите стълбове

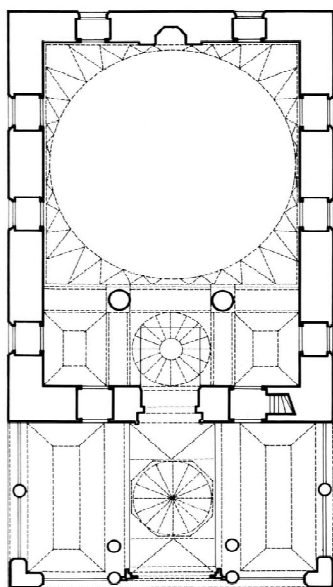
а) Ески джамия, Ямбол (Eski mosque, Yambol), (1375/85)

б) Орхан Гази джамия, Биледжик (Orhan Gazi mosque, Bilecik),
(първа половина на XIV в.), (first half of the 14th c.)

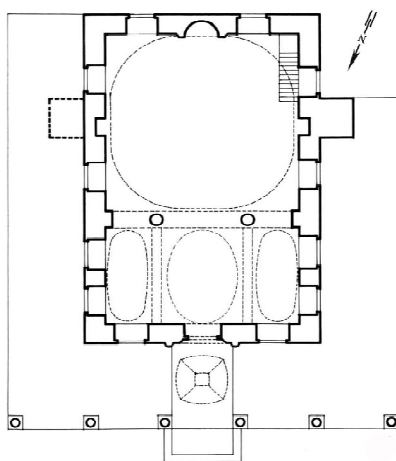
в) Ходжа Ядигяр джамия, Иньоню (Hoca Yedigâr mosque, İnönü), (1374)

а

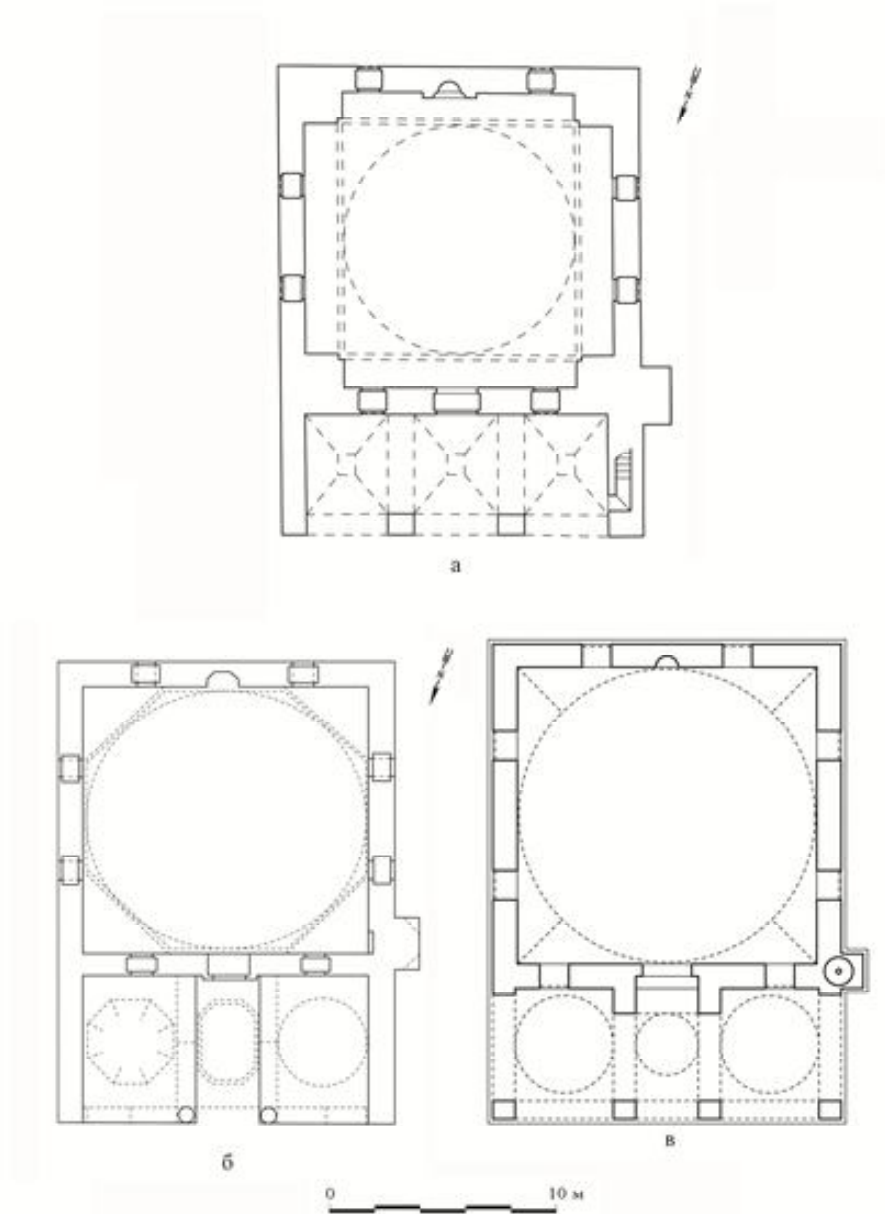
б

в

0 10 м

Обр. 2 Еднокупольни джамии с предверие между молитвения салон и портика
а) Ахмед бей джамия, Кюстендил (Ahmet Bey mosque, Kyustendil), (XV в.)
б) Йешил джамия, Изник (Yecil mosque, Iznik), (1378/92)
в) Дар-юл Хадис, Одрин (Dar-ы Hadis, Edirne), (1434)

Обр. 3 Еднокуполни джамии със затворени страници и по-тясна централна арка на портика

а) Ески джамия, Ямбол (Eski mosque, Yambol), (1375/85)

б) Фатих Мехмед джамия, Кюстендил (Fatih Mehmet mosque, Kyustendil), (XV в.)

в) Фируз бей джамия, В. Търново (Firuz Bey mosque, Veliko Turnovo), (1434)